

Т.Бикова**КРИМСЬКІ КРАЙОВІ УРЯДИ 1918 – 1919 рр.**

Протягом року – з травня 1918 р. до червня 1919 р. – на півострові існували два склади Кримського крайового уряду. Проте реальну владу мали військові сили, котрі підтримували і керували діяльністю цих урядів. Діяльність першого Кримського крайового уряду (до осені 1918 р.), за спиною якого стояли німецькі війська, примітна перш за все намаганням створити на півострові самостійну державу. Щодо дій керівництва другого Кримського крайового уряду, яке спиралося на війська Антанти й Добровольчої армії, то воно, на відміну від першого, підтримувало ідею створення “єдиної та неподільної” держави.

Слід зазначити, що під час існування на півострові більшовицької Республіки Тавриди, в Києві уряд Української Народної Республіки також плекав певні наміри щодо Криму.

Після жовтневого перевороту керівники Центральної Ради були змушені змінювати власні пріоритети. Федералістська спрямованість, котра панувала серед більшої частини українських політичних діячів, неодмінно повинна була зазнати кардинальних змін. Спочатку серед представників українського національного уряду з’явилася думка про створення з різних організаційних утворень, котрі виникли на терені колишньої Російської імперії, своєрідного союзу. Так, у бесіді по прямому дроту між М.Поршем та С.Петлюрою, котра відбулася 20 грудня 1917 р., піднімалося питання про необхідність створення “загальнодержавної влади спільними зусиллями Народної Ради, Генерального секретаріату, урядів Сибіру, Молдавії, Криму, Південно-східного союзу і т.д.”. Ці пропозиції були надіслані до більшовицької Ради народних комісарів, але остання на цю пропозицію “не побажала за необхідне навіть відповіді”¹.

Перебіг російсько-української війни, жахи, котрі принесло „володарювання” військ Муравйова в Києві призвели до повної зміни у ставленні керівників УНР до радянської Росії та власного місця й політичного статусу на уламках колишньої імперії. Федералісти стали незалежниками. Все це призвело до того, що Центральна Рада змінила своє ставлення до Криму та питання його політичної приналежності. 14 лютого 1918 р. на засіданні Ради народних міністрів УНР було прийняте рішення погодитися на підписання миру з Росією лише за умови, що „Крим остається під впливом України” та „весь флот (також і торговельний) на Чорному морі належить тільки Україні”².

Після підписання урядом УНР 9 лютого 1918 р. Брестського миру з країнами Четверного союзу українська державність отримала статус існування де-юре. З того часу урядові діячі УНР стали офіційно обґрунтовувати політичну та економічну необхідність приєднання Криму до власної держави. Згідно вислову дослідника А. Іванця "...після проголошення самостійності УНР займає в кримському питанні прагматичну позицію – вона намагається включити в свій склад Севастополь, проголосити українським Чорноморський флот, а на решті території мала бути проголошена держава під протекторатом України"³.

Але плани УНР щодо Криму не збігалися не тільки з планами її ворога – радянської Росії, але й планами „союзника” УНР – Німеччини, яка також бажала підпорядкувати цей півострів себе. У березні 1918 р. її міністр закордонних справ Буше на запитання щодо кордонів УНР дав офіційне роз'яснення, в якому зазначив, що до неї належить Таврійська губернія без Криму⁴.

Начальник австрійського генерального штабу окупаційних військ в Україні генерал-лейтенант Арц у своєму донесенні міністру закордонних справ Австрії Буріану відверто написав: "...Головні інтереси Німеччини спрямовані через Україну та Крим до Індії. ...Шлях на Схід йде через Київ, Катеринослав та Севастополь, звідки починається морське сполучення на Батум та Трапезунд. Згідно моєї думки, німці для цієї мети мають намір залишити за собою Крим як свою колонію або в якійсь іншій формі. Вони ніколи вже не випустять зі своїх рук цінного Кримського півострів. Крім того, щоб повністю використати цей шлях, їм необхідно володіти залізничною магістраллю або встановити на ній своє панівний вплив, а так як постачання цієї магістралі та Чорного моря вугіллям з Германії неможливе, то їй необхідно заволодіти та найбільш значними шахтами Донбасу"⁵.

Після того, як наприкінці квітня 1918 р. більшовицька Республіка Тавриди закінчила своє існування, панівне становище на півострові зайняли німецькі війська. Зайняття Кримського півострову здійснювалось спільно українсько-німецькими військами. Але одразу ж після цього німецьке командування наказало українським військам покинути Крим.

Разом з тим німецькі політики не поспішали ставити остаточну крапку на намаганнях УНР, а потім і Української Держави, приєднати Крим до себе. Це пов'язувалося з тим, що Німеччина побоювалася надто рано виявити своє справжнє ставлення до Центральної Ради. Адже це могло б поставити під загрозу українські харчові та сировинні поставки, які були конче потрібні Німеччині та Австро-Угорщині для того, щоб успішно продовжувати війну з державами Антанти⁶.

Таке маневрування Німеччини дозволило уряду УНР наполягати на кінцевому врегулюванні своїх територіальних суперечностей з радянською Росією та й надалі вимагати приєднання Криму.

В свою чергу, уряд Туреччини також висував претензії на Крим. Вона намагалася використати події громадянської війни та приборати Крим під власний протекторат, щоб врятувати його від загарбання Німеччиною. Для цього вона використовувала лозунг татарської самостійності, котрим намагалися привабити на свій бік кримськотатарське населення⁷.

Всі ці намагання сприяли тому, що уряд РСФРР вирішив створити в Криму радянську республіку та відокремити півострів як від України, так і від Туреччини.

Вже після того як була проголошена Республіка Тавриди, на початку квітня 1918 р. А.Слуцький надіслав до Раднаркому РСФРР телеграму, в якій просив московських керівників негайно підтвердити той факт, що „Крим до України не відходить”. У відповідь народний комісар по справах національностей Й.Сталін телеграфував йому, що чутки про те, що Крим відходить до України, не правдиві, адже „згідно документу, котрий ми маємо, ні німецький уряд, ні Київ на Крим не претендують, беруть лише материкову частину Таврійської губернії”⁸.

Наївна віра українських політиків у те, що оточуючі УНР країни будуть чесно виконувати підписані міжнародні умови договору, надавала Центральній Раді надію на власну кінцеву перемогу. Тому вона продовжувала боротьбу за встановлення свого впливу в Криму. Крім того, впевненості у тому, що Центральна Рада все робить вірно їй надавав факт приїзду до Катеринославу (де в квітні 1918 р. були українські війська, котрі разом з німецькими йшли до Криму), делегації від кримських татар. Під час переговорів вони заявили про „готовність прилучитися до української держави, коли запевняться їм їх національно-культурні права”⁹. І потім, після того як українські війська вступили до півострову, назустріч їм приїжджало чимало делегацій від багатьох міст Криму, котрі заявляли, що „нетерпляче чекають українців, бо їм обридла більшовицька вакханалія”¹⁰.

Тож, згідно наказу міністра внутрішніх справ УНР, 15 квітня урядовець Яким Христинич був відряджений до Сімферополя для заснування там філії Інформаційного бюро МВС УНР, обов’язком якого було поширювати серед населення Криму даних про політику українського уряду, його закони і „взагалі вести там працю щодо зближення Криму до України”¹¹.

19 квітня 1918 р. на засіданні Ради народних міністрів УНР було розглянуто питання щодо листа німецького посла Мумма „у справі

Чорноморського флоту". У зв'язку з цим голові уряду та міністру закордонних справ доручалося відповісти баронові Мумму, що законом Центральної Ради Чорноморський флот був оголошений таким, що належить УНР, і уряд України „просить допомогти йому звільнити кораблі від тих злочинних більшовицьких елементів, котрі захопили їх, і привести флот до послуху Українському урядові, що проти німецьких військових сил український флот, як такий, не виступає, тому Рада народних міністрів зазначає, що ті кораблі, котрі зараз під орудою злочинних елементів виступають проти германських військових сил, вважаються морським призом”¹².

29 квітня 1918 р. у Києві відбувся державний переворот. Центральна Рада була розігнана німецькими військами, а всі її закони – скасовані. Гетьманом України був проголошений Павло Скоропадський. Назву Українська Народна Республіка було замінено на Українську Державу.

Таке ж саме становище було й на Кримському півострові. Загальне керівництво півостровом знаходилося в руках німецького генерала Коша. В Криму вводилися німецькі закони та судочинство. 31 травня 1918 р. Кош оголосив наказ, згідно з яким жителі, які не виконують накази командування, каратимуться за законами німецького польового суду¹³.

На відміну від Центральної Ради уряд П.Скоропадського з початку перебування у влади підняв питання приналежності півострова. 10 травня Павло Скоропадський надіслав ноту німецькому послу фон Мумму, в якій писав: "...Таким чином, Україна без Криму стати сильною державою не могло б і особливо з економічного боку було б несильною. Так ненатурально відрізана від моря, мусила б Україна обов'язково збільшувати намагання до захоплення цього морського побережжя, а разом з тим повстали б загострені відносини з тією державою, котрій було б передано посідання Криму”¹⁴.

Цілком зрозуміло, що німецький уряд не мав бажання віддавати кому б то не було цей дуже зручний стратегічний плацдарм. Тому німці використали положення III Універсалу, де Кримський півострів не був включений до складу Української Народної Республіки, як формальний привід для рішучої відмови.

Але уряд Української Держави не збирався поступатися. 30 травня німецькому послу була надіслана нова нота, в якій зазначалося: "...Крим тісно зв'язаний економічно, політично і етнографічно з життям і населенням України. Українська Держава, з свого боку, ніколи не зможе нормально розвиватися без злуки з Кримом. Правда, коли проголошено було III Універсал Української Народної Республіки, там

було зазначено, що до Української Держави належить тільки північна Таврида без Криму. Але, перш за все, Універсал зазначив тільки головні частини української території, маючи на увазі, що її землі, в яких українська людність не має абсолютної більшості, приєднуються пізніше... Такий спосіб встановлення кордонів спершу тільки в загальних рисах, пояснюється також і тим, що тоді Українська Республіка розглядалася тільки як федеративна частина Росії. Так само і Крим, коли б він приєднався добровільно до України, мав бути теж федеративною одиницею Росії і таким чином автори III Універсалу розуміли, що зв'язку з Кримом, цим стратегічним і економічним форпостом України, Українська держава не губить. Нині ж, коли остаточно стала Україна на шлях цілковитої політичної незалежності, зв'язок з Кримом, яко федеративної одиниці не відбувшоїся Всеросійської Федерації, може увірватися цілком, і тому, тепер, коли українські війська, за допомогою дружнього нам німецького військ, захопили Крим в свої руки, постало питання про приєднання Криму до Української Держави¹⁵. На думку гетьманського уряду Крим був повинен приєднатися до України на правах автономного краю.

Ще однією впливовою силою були татари. Після падіння більшовицького уряду активісти «Міллі-Фірка» висунули вимогу створення на півострові власної держави. 8 травня 1918 р. в Сімферополі відновилися засідання Курултаю, котрий в той час був визнаний німцями як верховна влада Криму. 18 травня на засіданні Курултаю було ухвалено рішення про відновлення на півострові незалежної держави. Крім того, оголошувалося, що «кримськотатарський парламент оголосив себе тимчасовим кримським державним парламентом і бере на себе ініціативу організації крайової влади і крайового уряду». Постанова передбачала створення уряду, який повинен був складатися з прем'єр-міністра, якого обирає парламент (на цю посаду одноголосно був вибраний Д.Сейдамет) та 8 міністрів. Державними мовами проголошувалися татарська і російська, державним прапором – традиційний блакитний прапор¹⁶. Проте ці намагання наштовхнулися на різкий опір з боку інших, нетатарських партій та рухів, які існували на півострові.

Зі свого боку, права на Кримський півострів також пред'являв уряд радянської Росії. 8 травня 1918 р. німецькому послу була передана нота, в якій народний комісар закордонних справ Г.Чичерін писав: «Захоплення німецькими військами російського Чорноморського флоту шляхом військового виступу через Крим на Севастополь перебуває в найбільш різкому протиріччі з Брест-Литовським договором. Заняття ж Криму суперечить заяві самого німецького уряду про те, що в склад

України повинна входити Таврійська губернія, але без Криму¹⁷. Цілком зрозуміло, що німецьке командування проігнорувало вимоги, висунути як гетьманським, так і російським урядом, вирішивши залишити Крим під своєю рукою.

Деякий час керівництво півостровом здійснював генерал Кош, але незабаром німці вирішили створити в Криму національний уряд. Спочатку Кош зупинився на фігурі Джаффера Сейдамета, доручив тому сформувати уряд. Але дуже швидко з'ясувалося, що Сейдамет користувався підтримкою лише партії Міллі-Фірка, а на все інше населення півострову він не мав майже ніякого впливу. Тоді 6 червня 1918 р. генерал Кош доручив сформувати уряд генералу Сулейману Сулькевичу. 21 червня в газетах був надрукований склад Кримського крайового уряду, в який, крім Сулькевича (який займав посади прем'єр-міністра, керуючого міністерством закордонних справ і міністра внутрішніх, військових та морських справ), увійшли: князь С.Горчаков (товариш прем'єр-міністра, виконуючий обов'язки міністра внутрішніх справ), Т.Рапп (міністр землеробства, крайового майна та постачання), В.Налбандов (керуючий міністерством народної освіти і віросповідань, крайовий контролер і крайовий секретар), П.Соковнін (міністр народної освіти і віросповідань), Л.Фріман (міністр шляхів сполучення, пошт і телеграфів), А.Ахматович (міністр юстиції), Д.Сейдамет (міністр закордонних справ), Є.Молдавський (міністр постачання), Д.Нікифоров (керуючий міністерством фінансів, торгівлі й промисловості), граф В.Татищев (міністр фінансів, промисловості, торгівлі і праці)¹⁸. Для того, щоб не відштовхнути від себе кримськотатарські національні сили, німецька адміністрація, окрім введення до складу уряду Д.Сейдамета, призначила популярного С.Айвазова кримським послом в Туреччині¹⁹.

Через декілька днів після свого призначення С.Сулькевич, відповідаючи на питання щодо своїх майбутніх дій, зазначав, що він прикладе всіх зусиль для того, щоб усунути міжнаціональні тертя, послабити класовий антагонізм, провести широку децентралізацію влади. В галузі зовнішньої політики він намагався підтримувати суворий нейтралітет²⁰.

Уряд Сулькевича скасував декрети та розпорядження радянської влади і оголосив діючими закони колишньої імперії, повернув націоналізовані підприємства та маєтки колишнім хазяям, запровадив військово-польові суди для "налагодження спокою та порядку"²¹.

29 червня 1918 р. Рада міністрів Кримського крайового уряду ухвалила рішення повернути на місця звільнених з роботи царських чиновників. Родини білогвардійців, яких розстріляли за часів радянської

влади, повинні були отримати підвищену пенсію. Державним гербом Криму визнавали герб колишньої Таврійської губернії²².

5 липня Кримський крайовий уряд виступив з офіційною заявою про те, що «двох урядів в Криму бути не може», а тому Курултай позбавлявся прав національного парламенту. Одночасно з цим уряд оголосив про те, що він визнає культурно-національну автономію Криму²³. Курултай намагався протестувати. 21 липня до німецького штабу надійшла декларація, в якій зазначалося, що для забезпечення благополуччя в керуванні державою необхідно перетворити Крим в незалежне і нейтральне ханство, яке буде управлятися, спираючись на німецьку і турецьку політику й буде вільним від панування і політичного впливу Росії. Окрім цього в ній зазначалося, що це ханство повинне мати власний татарський уряд і військо для «збереження порядку в країні»²⁴. Але відповідь німців була різко негативною.

Кримський крайовий уряд боровся й проти українського руху. Одразу після приходу до влади він почав запроваджувати політику, спрямовану на відрив півострова від України. Усі заходи Української Держави ігнорувалися. Було розпочато переслідування українських газет, мови, громад та ін. Так, наприклад, було заборонено приймати навіть урядові телеграми з Києва, складені українською мовою²⁵.

Відкидаючи вимоги уряду Української держави, Кримський крайовий уряд звернувся по допомогу до Німеччини. 21 липня було вирішено відправити делегацію до Берліну, яка повинна була добитися від німецького уряду визнання незалежності Криму від України, одержання позик та налагодження торговельних відносин з Німеччиною²⁶.

Одразу ж після початку свого панування в Криму німецькі війська налагодили вивіз продовольчих товарів до Німеччини. Вивозили хліб, худобу, птицю, реманент та ін. Якщо додати, що велика кількість продовольства була вивезена з Криму ще під час володарювання більшовиків, стане зрозумілим, що незабаром становище на півострові різко погіршилося. Ціни на продовольчі товари з квітня по серпень 1918 р. виросли: на масло – більш ніж в 2 рази, на яйця – в 2 рази, на крупу – в 3 рази. В деяких містах вводилися картки на хліб. Так, наприклад, в Ялті хлібна норма дорівнювала 200 гр. для дорослого та 100 гр. для дитини²⁷.

Подібне становище викликало масові страйки. Страйкували робітники підприємств, тютюнових фабрик, службовці аптек та ін. Селяни відмовлялися повертати землю її колишнім хазяям, виплачувати орендну платню та ін. Такі настрої більшовики використали для зміцнення свого впливу на маси.

Зі свого боку, спроби підпорядкувати собі населення Кримського півострову робив й гетьманський уряд. Перш за все, він звернувся до уряду Сулькевича з пропозицією приєднати Крим до України на засадах автономії. Але Кримський крайовий уряд, не бажаючи залежати від Києва, продовжував антиукраїнську кампанію. Тоді Українська держава з середини серпня оголосила економічну блокаду Криму. Було припинено залізничний та морський рух, торгівлю. Поставки з Криму до Німеччини продуктів харчування опинилися на межі зриву.

Це змусило німецький уряд звернутися до голови ради міністрів Ф.Лізогоуба з телеграмою, в якій пропонувалося провести переговори в Києві. У середині вересня до Києва прибула кримська делегація²⁸.

Під час переговорів виявилася різниця в ставленні різних сторін до питання про приналежність півострову. Якщо представники гетьманського уряду намагалися вирішити всі спірні питання, то представники кримського уряду бажали лише добитися поновлення економічних зв'язків з Україною, не вирішуючи питання територіальної приналежності. У зв'язку з цим українська сторона відмовилася продовжувати переговори. Вона запропонувала надіслати до Києва іншу делегацію, складену з представників головних національних груп.

Наслідком наступних переговорів було вироблення прелімінарних умов входження півострову до складу України. В пункті I цього документу зазначалося: "Крим з'єднується з Українською Державою на правах автономного краю під єдиною верховною владою його світлості пана гетьмана"²⁹. В компетенцію українського уряду передавалася зовнішня та митна політика, керівництво армією та флотом. Спільною була фінансова система, експлуатація залізниць, пошт і телеграфу. Кримській півострів одержував свій крайовий уряд, народні збори, які розробляли місцеве законодавство, а також територіальне військо, адміністрацію і статс-секретаря в справах Криму при Раді міністрів Української Держави. Передбачалося, що півострів буде мати свій власний бюджет³⁰.

Згідно домовленості, ці умови мали бути розглянуті і затверджені Курултаєм та з'їздами національних і громадських організацій Криму. Але в листопаді 1918 р. почалося повстання проти гетьмана П.Скоропадського.

13 листопада для керування повстанням проти гетьмана утворилася Директорія. В її склад входили В.Винниченко (голова), С.Петлюра (головний отаман), Ф.Швець, О.Андрієвський, А.Макаренко. Основною військовою силою повстання були січові стрільці на чолі з полковником Є.Коновальцем.

Революційні події в Німеччині змусили німецьке командування вивести свої війська за межі України. Тому у боротьбі з повстанням гетьман не мав змоги використовувати німецькі війська. Своїх військ в Українській Державі було мало. Ще в червні 1918 р. військовий міністр генерал Рогоза видав наказ, згідно якого з української армії звільнялися офіцери воєнного часу, з наданням їм права “доучуватися в стані юнкерів” у військових училищах. Це розпорядження знизило кількість армії гетьмана і створило значну кількість ворогів цієї армії. Цим скористався С.Петлюра, який почав вербувати цих офіцерів в свою армію³¹.

Директорія відновила існування Української Народної Республіки, відновила її закони, прийняла рішення про передачу землі селянам без викупу. Але стан держави був дуже важким. 13 листопада 1918 р. радянський уряд Росії анулював Брестський мирний договір і почав вести боротьбу за приєднання до Росії українських земель. Щоб зберегти видимість неутручання, було створено Тимчасовий робітничо-селянський уряд України. Радянські війська під керівництвом В.Антонова-Овсієнка почали загарбання території України.

Постання Директорії віддзеркалилося й на стосунках з Кримом. Воно поклало край намірам гетьмана приєднати Крим до України. Після відходу німецьких військ уряд С.Сулькевича залишився без підтримки, віч-на-віч з населенням півострову, серед якого він не користувався підтримкою, та радянськими військами, що наближались. В самому уряді Сулькевича зріли протилежні погляди. Ще у вересні з його складу вийшли Рапп, Налбандов, Горчаков. У жовтні Сімферопольська міська рада вирішила добиватися відправлення уряду у відставку. Через деякий час подібні вимоги висунули думи інших міст півострову. 14 листопада 1918 р. уряд Сулькевича пішов у відставку.

Тим часом завершилася світова війна. Держави Антанти побоюючись, що після відходу німців територія Криму буде зайнята радянською Росією, вирішила надіслати туди свої війська. В листопаді об'єднана англо-французька ескадра у складі 3 дредноутів, 8 крейсерів, 12 міноносців та великої кількості транспортів прибула на Севастопольський рейд. В грудні в Севастополі було висаджено англійський десантний загін у кількості 500 чоловік, французький – 3 тис. та грецький – 2 тис. Таким чином, в грудні 1918 р. в Севастополі знаходилося 5,5 тис. сухопутних військ союзників (без особового складу військового флоту)³². На вимогу Антанти уряди Італії та Греції також направили свої кораблі та піхоту в порти півдня України і Криму. Загальна чисельність антантівських військ, котрі знаходились в Криму, досягла 10 тис.³³.

15 листопада на з'їзді представників міст, повітів та волосних земств був сформований новий (другий) склад Кримського крайового уряду на чолі з Соломоном Кримом (голова Ради міністрів, міністр землеробства й крайового майна). В його склад увійшли: М.Богданов (міністр внутрішніх справ), адмірал В.Канін (морської міністр), генерал М.Будчик (керуючий військовим міністерством), В.Набоков (міністр юстиції), М.Винавер (міністр зовнішніх справ), П.Боровський (міністр праці, крайовий секретар і контролер, виконуючий обов'язки керуючого справами Ради міністрів), О.Барт (міністр фінансів), О.Стевен (міністр продовольства, торгівлі і промисловості, виконуючий обов'язки міністра шляхов сполучення, пошт, телеграфов і громадської роботи), С.Ніконов (міністр народної освіти і віросповідань, голова медичної ради при міністерстві внутрішніх справ), М.Колишкевич (керуючий крайовою канцелярією)³⁴.

В своїй діяльності уряд спирався на союзників. Після появи військ Антанти в Криму з'явилися частини Добровольчої армії, які до цього діяли на північному Кавказі. 22 листопада в Керч з Кубані переправилися перші частини. 25 листопада в Ялті висадився Корніловський добровольчий полк, а в Сімферополі — загін козаків³⁵.

Своїм першочерговим завданням уряд вважав: зближення з усіма державними організаціями, які прагнули до "возз'єднання Криму з єдиною Росією на основі російської державності", відбудову органів "громадського самоврядування" та переобрання їх згідно законів Тимчасового уряду; скликання Кримського крайового сейму; проведення рішучої боротьби з більшовизмом з метою припинення зростання його впливу на маси. В зовнішній політиці проголошувалася вірність союзникам. Другий Кримський крайовий уряд виступав різко проти вимог кримських татар про надання їм культурно-національної автономії та самоврядування³⁶.

Уряд С.Крима не мав можливості втручатися в справи Добровольчої армії, а армія — в справи уряду. Але з перших днів між Кримським крайовим урядом та командуванням армії почалися чвари. Командири армії часто ігнорували розпорядження уряду. Уряд, в свою чергу, вважав себе незалежним від генерала А.Денікіна, й тому виконував розпорядження тільки командування союзних військ.

Уряд С.Крима (в складі якого були чотири кадети, есер та меншовик) провів деякі заходи для поліпшення становища населення півострова. Було видано розпорядження про дозвіл діяльності профспілок, створено комісію з питань праці. В грудні 1918 р. було прийнято рішення про повернення мешканцям Криму грошей, вилучених більшовиками у вигляді контрибуцій. Розглядалися заходи по компенсації

збитків, які були у власників заводів та фабрик. Було відновлено обіг старих процентних паперів. Почався випуск нових грошей. Та одночасно з ними в обігу були різноманітні грошові одиниці: царські (“романівки”), “керенки”, донські паперові гроші – “дзвоники”, українські карбованці, німецькі марки, французькі франки, англійські фунти, американські долари, купони від різних процентних паперів, позик, лотерейні квитки (надруковані урядом С.Крима) та ін.³⁷ Але гроші дуже швидко знецінювалися, що призводило до зростання цін на продовольство. Якщо в грудні 1918 р. становище в деяких містах дещо поліпшилося, то у січні – лютому 1919 р. ціна на тваринне масло зросла більш ніж в 2 рази, на яйця – в 3 рази. Різко піднялася ціна на хліб³⁸.

Директорія, змушена вести боротьбу як з радянською Росією, так із збройними повстаннями всередині України, не мала змоги приділяти достатньо уваги питанню про приєднання Криму. Зовсім інакше поставився до цієї проблеми уряд Росії. Одразу після скасування Брестського миру він надіслав до України “для допомоги братньому українському народові” свою армію. Вже 3 січня 1919 р. більшовицькі війська зайняли Харків, а 5 лютого – Київ.

6 січня 1919 р. українській радянській уряд почав надсилати до Криму своїх агітаторів для створення партизанських загонів. Ця робота виконувалась дуже вдало. Підпільний Кримський обласний революційний комітет у своєму повідомленні до Москви зазначав: “Організуються по всьому Криму, в усіх містах та селах бойові загони. ...Маємо можливість закупати зброю, кулемети та вибухові речовини”³⁹. Був створений підпільний обласний революційний комітет, який отримав завдання підготувати на півострові збройне повстання. Воно повинно було допомогти більшовикам загарбати владу на півострові. Тому в кінці 1918 – на початку 1919 рр. партизанські загони виникли майже у всіх кримських містах.

В січні – лютому 1919 р. Кримський крайовий уряд намагався провести мобілізацію населення півострову до Добровольчої армії. Однак, ці заходи завершилися цілковитою невдачею. Мешканці Криму не бажали вступати до армії А.Денікіна. Цьому сприяло ставлення самого Денікіна до майбутнього статусу як Криму, так і України в цілому. Свідок цих подій так характеризує політику, яку впроваджував Денікін: “Заглиблюючись до України в пошуку співчуття у населення, що звикло володіти власною, а не спільною землею, намагаючись використовувати живі сили цього населення та отримувати хліб, Денікін тим не менш не звертав уваги на ураган національного піднесення, що пролетів по всьому цьому великому краю... Розглядаючи увесь український національний рух лише як кабінетно вигаданий винахід купки інтелігентів

закордонного походження, Денікін викликав відкрите зіткнення з петлюрівцями в першій же день зайняття Києва з приводу підняття прапора над будинком міської думи⁴⁰.

Подібне ставлення Денікіна невдовзі призвело до росту суперечок між ним, якій відстоював гасло “єдиної та неподільної Росії”, та національними прагненнями різних політичних сил. В свою чергу, більшовики, які всюди робили заяви про “право націй на самовизначення”, приваблювали до себе різні верстви населення колишньої імперії, яке ще не розуміло, що саме стоїть за “самовизначенням” по-більшовицькому.

Тому невдовзі більшовицькі партизанські загони отримали підтримку з боку місцевого населення. В лютому 1919 р. становище на півострові продовжувало загострюватися. 13 лютого командуючий Кримсько-Азовською Добровольчою армією генерал Боровський в доповіді Денікіну писав: “всі дані доводять енергійну працю місцевих і прибулих більшовиків по організації повстання усередині Криму. ... Без усякого сумніву, головним вогнищем є Севастополь”⁴¹.

Щоб якось виправити становище, яке склалося, 25 лютого 1919 р. Денікін запровадив в Криму воєнний стан⁴².

У березні становище на півострові стало ще більш загрозливим для Добровольчої армії. Населення, яке розчарувалося в уряді С.Крима та А.Денікіна, все більш прихильно реагувало на пропаганду більшовиків. Почалися страйки майже на всіх великих підприємствах. Невдовзі вони переросли у загальний страйк, якій проходив з 15 по 22 березня.

В кінці березня – на початку квітня 1919 р. більшовицькі війська підступили до Криму.

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України). - Ф. 57. - Оп. 2. - Спр. 76. - Арк. 10 - 11.

² Центральний державний архів вищих органів влади й управління України (далі - ЦДАВО України). – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 25 зв.

³ Іванець І. Кримський вектор політики гетьмана Скоропадського: новий підхід чи наслідування Центральної Ради // Гетьман Павло Скоропадський і Українська Держава 1918 року. Науковий збірник. – К., 1998. – С. 239.

⁴ Зарубин А.Г. Крымско-татарское национальное движение в 1917 — 1921 гг. Документы. // Вопросы развития Крыма (научно-практический дискуссионно-аналитический сборник). – Вып. 3. – Симферополь, 1996. – С. 35.

⁵ Вольфсон Б. Изгнание германских оккупантов из Крыма. - Симферополь, “Красный Крым”, 1939. - С. 7 - 8.

-
- ⁶ Більш докладно див.: Притуляк П.П. Економічний договір УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною 1918 р. // Український історичний журнал. – 1997. - № 1. – С. 62 – 72.
- ⁷ Державний архів Автономної Республіки Крим (далі - ДААРК). - Ф.-П. 150. - Оп. 1. - Спр. 776. - Арк. 14 – 15.
- ⁸ Цит. за кн.: Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. - Симферополь, 1997. - С. 97.
- ⁹ Цит. за кн.: Сергійчук В. Український Крим. – К., 2001. – С. 82 - 83.
- ¹⁰ Там само. – С. 83.
- ¹¹ ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 132. – Арк. 16.
- ¹² Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 111 зв.
- ¹³ Борьба за Советскую власть в Крыму. - Сборник документов и материалов. - Т. 2. Май 1918 г. – Ноябрь 1918 г. - Симферополь, Крымиздат, 1961. - С. 44.
- ¹⁴ Боечко В.Д., Ганжа О.І., Захарчук Б.І. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. - К., Основи, 1994. - С. 33.
- ¹⁵ Там само. - С. 116 - 117.
- ¹⁶ ДААРК. – Ф.-П. 150. – Оп. 1. – Спр. 109. – Арк. 58.
- ¹⁷ Надинский П.Н. Очерки по истории Крыма. – Ч. 2. - Симферополь, Крымиздат, 1957. - С. 101.
- ¹⁸ Состав правительств Крыма периода гражданской войны. // Известия Крымского республиканского краеведческого музея. - 1995. - № 11. - С. 12 – 13.
- ¹⁹ Зарубин А.Г. К истории Милли-Фирка (Национальной партии). // Крымский музей. – 1994. - № 1. - С. 43.
- ²⁰ ДААРК. – Ф.-П. 150. – Оп. 1. – Спр. 109. – Арк. 64.
- ²¹ Надинский П.Н. Вказана праця. - Ч. 2. - С. 107 - 108.
- ²² Хроника революционных событий в Крыму. 1917 — 1920 гг. - Симферополь, Крымиздат, 1969. - С. 94.
- ²³ ДААРК. – Ф.-П. 150. – Оп. 1. – Спр. 109. – Арк. 65.
- ²⁴ Там само. – Арк. 66.
- ²⁵ Боечко В.Д., Ганжа О.І., Захарчук Б.І. Вказана праця. - С. 32.
- ²⁶ Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия. / Под ред. С.С.Хромова. - М., Советская Энциклопедия, 1983. - С. 308.
- ²⁷ Надинский П.Н. Вказана праця. - Ч. 2. - С. 109.
- ²⁸ Боечко В.Д., Ганжа О.І., Захарчук Б.І. Вказана праця. - С. 34.
- ²⁹ Там само. - С. 114.
- ³⁰ Там само. - С. 34.
- ³¹ Герасименко В.К. Махно. // Деникин – Юденич – Врангель. / Под ред. С.А.Алексеева. - М.-Л., 1927. - С. 223.
- ³² Надинский П.Н. Вказана праця. - Ч. 2. - С. 125.
- ³³ Гарчев П.І., Овод В.В. Про створення Кримської Радянської Республіки в 1919 р. // УІЖ. - 1992. - № 4. – С. 22.

-
- ³⁴ Состав правительств Крыма периода гражданской войны. // Известия Крымского республиканского краеведческого музея. - 1995. - № 11. - С. 13 – 14.
- ³⁵ Надинский П.Н. Вказана праця. - Ч. 2. - С. 128.
- ³⁶ ДААРК. – Ф.-Р. 1000. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 1.
- ³⁷ Надинский Н.П. Вказана праця. - Ч. 2. - С. 129 - 130.
- ³⁸ Там само. - С. 142.
- ³⁹ Борьба за Советскую власть в Крыму. - Сборник документов и материалов. - Т. 2. - С. 61.
- ⁴⁰ Герасименко В.К. Махно. // Деникин — Юденич — Врангель. - С. 238.
- ⁴¹ Хроника революционных событий в Крыму. - С. 116.
- ⁴² Борьба за Советскую власть в Крыму. - Сборник документов и материалов. - Т. 2. - С. 86.